ГОДИШНИК НА УНИВЕРСИТЕТА ПО АРХИТЕКТУРА, СТРОИТЕЛСТВО И ГЕОДЕЗИЯ СОФИЯ

Том Volume 56 2023 Брой Issue 2

ANNUAL OF THE UNIVERSITY OF ARCHITECTURE, CIVIL ENGINEERING AND GEODESY SOFIA

Получена: 03.01.2023 г.
Приета: 29.01.2023 г.

НАСЛЕДСТВО ЗА БЪДЕЩЕТО ИЛИ БЪДЕЩЕ ЗА НАСЛЕДСТВОТО. КУРОРТНИТЕ КОМПЛЕКСИ ОТ БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ

М. Давчева[1]

Ключови думи: *български черноморски курорти, контекстуалност, локална идентичност, автентичен субстрат, опазване при обновяване*

РЕЗЮМЕ

Дългосрочният, планиран отдих като масово явление се заражда и развива от началото, и по-интензивно от средата, на XX век. Независимо от липсата на приемственост и опит българските архитекти успяват да реализират истински шедьоври, отличаващи се с контекстуалност и локална идентичност. Първите обновителни намеси в българските курорти в периода 2003 – 2010 г. могат да бъдат обобщени като неуспешни заради презастрояването, загубата на идентичност и липсата на цялостност в градо-устройствените и архитектурните решения. Няколко реконструкции, извършени през последните пет години, в които е постигнат точният баланс между естетика и функция, без да бъде унищожен автентичният образ, дефинират правилните посоки в опазването и бъдещето на архитектурното ни наследство от близкото минало.

1. Въведение

Зараждането и развитието на ваканционната дейност и произтичащите от това проектиране и реализиране на единични и група хотели, а от средата на XX век и създаването на цели курортни комплекси, е значимо световно явление. То е един от отличителните белези на културата от близкото минало. Дейността, свързана с лечение, отдих и пътуване, е причина за построяването на сгради и съоръжения в много по-ранен исторически момент. Цялостна политика за реализиране на мащабни курортни комплекси

[1] Мария Давчева, доц. д-р арх., Съюз на учените в България, e-mail: miodesign@abv.bg

по цял свят обаче се заражда едва в средата на миналия век. Това е вследствие на бързия обмен на информация, стоки и услуги, повишената мобилност на населението от цял свят, отварянето на междудържавните граници, засиления интерес към определени дестинации, отражение на бързото развитие на научно-техническия прогрес и метаморфозите в социокултурните пластове.

В България преломна е 1956 г., когато след провеждане на Априлския пленум в държавата ни настъпват фундаментални промени, особено бързо и явно рефлектирали в нови посоки на развитие на изкуството [1], респективно в архитектурата. Отпадането на част от догмите на предшестващия период дават възможност културното развитие на всяка държава – и особено на тези от Източния блок – да разгърнат едновременно своя потенциал и уникалната самобитност на локалната си идентичност. Появата на нови видове сгради, обслужващи туризма, производството, културата, спорта, образованието и др. нови функции и дейности, съпровождащи жизнените процеси в този исторически период, поставят архитектурата в динамична, експериментална среда. Липсата на опит в национален и в световен мащаб лишава проектите и техните автори от приемственост, но от друга страна предоставя неограничена свобода и развитие на модела в реално време. Българските архитекти успяват да разгърнат своя потенциал и да съградят мащабни комплекси, многобройни шедьоври на късен модернизъм, локален брутализъм, съвременен прочит на традиционната българска архитектура, всички те до днес вдъхновяващи и непреходни [2]. Наличието на автентичен субстрат дори и след двете строителни инвазии в българските курорти (съответно 2003 – 2009 г.) и след 2012 г., както и на появата на все повече добри примери в реконструкцията на отделни хотели поставят едновременно въпроси и отговори за правилно и неправилно отношение към проблематиката. Настоящият материал цели както ретроспективно да създаде цялостната архитектурна картина от зараждането и автентичното развитие през втората половина на XX век до моментното ѝ състояние, така и да направи опит да изведе чрез добри примери водещи маркери за успешност на всяка съвременна реконструкция.

Важен факт, който трябва да се отбележи, е, че българските курорти са създадени и използвани само от чужди туристи. Невъзможността българите да почиват в българските курорти до 1989 г. ще рефлектира дълбоко в нашата народопсихология. В квинтесенцията на много български филми е запечатана тази невъзможност („С деца на море“ /1972 г./, „Оркестър без име“ /1980 г./ и др.), а за усещането да си нежелан в курортите в собствената си държава са изписани много материали като един от най-реалните и разтърсващи е разказът „Жилото и медът на туризма“ на Георги Марков („Задочни репортажи за България“ /1978 г./). Българите няма да припознаят родното Черноморие като място за своето летуване дори и след „отварянето“ му след 2000 г. Пълната децентрализация на икономиката, както и сравнително малките инвестиционни възможности на частния бизнес, ще доведат до пагубна дефрагментация на туризма и неговата материална база. Това довежда до безпланово и експанзивно презастрояване на курортните комплекси, до претоварване на комуникационните артерии и ядра, което неминуемо понижава качествата и унищожава безвъзвратно потенциала на самия комплекс [3].

2. Възникване и развитие на морските курорти в България

През втората половина на XX век дългосрочната почивка от привилегия само за определен кръг хора прераства в масова практика с широка достъпност. В тази тенденция България участва със същата динамика, с която и добре развитите западни страни като Франция, Германия, Италия. Един от параметрите, с които се измерва социалната

ангажираност на добре развитите индустрии и институции, е възможността да се осигури ежегоден отпуск на работещите във **ведомствени сгради**, специално построени за целта. От средата на XX век развитието на курортното дело **се измества от построяването на ведомствени сгради или група от такива в реализирането на цели нови комплекси, предназначени за свободно наемане, персонално или групово**. В същото време отварянето на границите позволява международният туризъм да се превърне в един от най-динамичните канали за културен обмен и устойчиви финансови взаимоотношения.

България успешно се присъединява към вече стартиралата в повечето европейски страни, начело с Франция, тенденция за проектиране и реализация на **мащабни и цялостни градоустройствени решения и архитектурни модели**, които да отговорят на новите изисквания за отдих, респективно най-бързо развиващи се в крайморските райони.

Този процес у нас се катализира и същевременно дефинира и от още два важни фактора. Единият е основаването на **първия български туроператор „Балкантурист“** (1948 г.), който се превръща в организатор и инвеститор в българския и международния туризъм. В самата структура се създават отделни, специализирани звена, отговорни за проектирането („Турист проект“), реализацията, мониторинга и мениджмънта на хотелите. Другият важен фактор е осъзната и последователна държавна политика, която се провежда след 1955 г.

С Постановление на МС 6 / 06.01.1948 са регламентирани конкретни задачи за предстоящата петилетка, които от изграждането на отделни архитектурни обекти за отдих прераства в планиране и изграждане на цели курортни комплекси. Същинското начало на териториално-устройствените и градоустройствените процеси за Българското Черноморие са в резултат на следващото Постановление на МС от 01.12.1955 за културното развитие на варненското крайбрежие като първокласен морски и климатичен курорт от национално и международно значение. В кратки срокове са изготвени градоустройствени планове и стартира поетапното строителство на **първите три крайморски курорта** съответно:

- КК „Дружба“ (първоначално КК „Варна“, а днес КК „Св. св. Константин и Елена“), от 1948 – 1955 г., колектив с р-л арх. Коста Николов и проектанти арх. Георги Ганев и арх. Иван Николов.
- КК „Златни пясъци“, от 1956 г., колектив с р-л арх. Георги Ганев и проектанти арх. Дориан Морозов, арх. Рачо Стоянов, арх. Милко Матеев.
- КК „Слънчев бряг“, от 1957 г. (колектив на с р-л арх. Никола Николов).

3. Големите морски курорти на България

3.1. Курортен комплекс „Дружба“

С построяването от „Балкантурист“ на хотелите „Роза“ (1949), „Одесос“ (1950) и „Прага“ (1951) (автори: арх. Васил Тихолов и арх. Николай Марангозов) в местността до манастира Св. св. „Константин и Елена“, северно от Варна е поставено началото на първия крайморски комплекс и въобще на комплексното курортно строителство в България [4].

Комплексът носи последователно имената „Варна“, „Дружба“, а от 1992 г. до днес е „Св. св. Константин и Елена“. Богатото културно-историческо наследство и наличието на многобройни минерални извори са привличали хората от древни времена в този район.

Официално решение местността да се използва за курортна дейност е взето през 1907 г. с решение на Министерския съвет. В периода 1913 – 1918 г. известният паркостроител Антон Новак работи по благоустрояването и озеленяването на бъдещия модерен курорт. Първата новопостроена сграда е детски санаториум (1911 г.), изграден по инициатива на Царица Елеонора и д-р Параскев Стоянов.

Още през 1929 г. стартира изграждането на първите крайморски **ведомствени почивни станции**. Липсата на опит в проектирането на такъв вид сгради логично води до използването на познати форми в неокласически и модернистичен стил. Функционалните схеми са съвсем семпли – едностранно и по-рядко двустранно застроен коридор с малки стаи с единични легла и общи за етажа санитарни възли.

С Указ 470/15.12.1955 на Президиума на НС за инвеститор на КК „Дружба“ е определен „Балкантурист“, **проектирането е възложено на ЦПО-ИПП „Главпроект“ София с ръководител арх. Коста Николов и екип: арх. Георги Ганев и арх. Иван Николов.** До 1960 г. са построени хотелите „Чайка“, „Бор“, „Простор“, „Лебед“, „Емона“, „Нарцис“, „Незабравка“, „Русалка“, „Лотос“. Те са нискоетажни и успешно интегрирани в прилежащата паркова среда. Обемно-пространственото решение на сградите е отчетливо, с характерните за модернизма лентовидни остъклявания, хлътвания и наддавания. Фасадите са с изявен растер и добре оразмерени пропорции. Функционалните схеми са обогатени, а интериорните решения свежи като цветове и форми.

Фиг. 1. КК „Дружба“ (от ляво на дясно) – Международният дом на учените „Ф. Ж. Кюри“, хотел „Чайка“, (архив Анета Каменова Булант), Дом № 5 и 6 на ЦК на БКП, Гранд хотел „Варна“ (снимки Мария Давчева 2022)

Важни обекти с отличаваща се визия и иновативни за времето конструктивни решения в КК „Дружба“ са:

3.1.1. Международният дом на учените „Ф. Ж. Кюри“ (1966, арх. Георги Ганев) е решена в класическата схема – високо хотелско тяло, стъпило върху широкоплощен обслужващ блок. Фасадният растер на високото тяло е дефинирано от изявяването на конструкцията на сградата (ст.б. конзолни плочи и метални парапети и обтегачи) в четири равностойни фасади. Като контрапункт на високото тяло ниското е решено като издължен остъклен обем, заключен между две хоризонтални плоскости. Чрез асиметричното изместване на двете тела едно спрямо друго и използването на различните растери са постигнати едновременно динамика и богатство на архитектурния образ и хармонична цялост. Днес сградата е в своя автентичен вид, но се нуждае от цялостна реконструкция.

3.1.2. Хотел „Рубин“ (1970, арх. Георги Стоилов) също се е отличавал с откровено изявена конструкция, дефиниращa ритмичен растер и асиметричност в челната фасада. За съжаление тази сграда не е запазена днес.

3.1.3. Гранд хотел „Варна“ (1977, арх. Георги Ганев) е първият петзвезден хотел в България. Сградата притежава монументална симетрична визия и ритмичен обемен растер, характерен за решенията на метаболистите. Отличава се със сложна функционална структура, развита в прости обеми и монументални фасади от видим бетон. Днес сградата и паркът са в автентичния си вид, предстои дългоочаквано реновиране.

3.1.4. Комплексът на ЦК на БКП се е състоял от шест хотелски структури: дом 1 (1959 г.), дом 2 (построен на мястото на стария детски санаториум, 1966 г., арх. Милена Йорданова), дом 4 (1967, арх. Стефка Георгиева), на чието място днес е престроен хотел „Вероника“, дом 5 (1974, арх. Иван Мицов), днес хотел „Марина“. Единственият запазен в автентичния си вид е дом 6 (1979, арх. Милена Йорданова), днес хотел „Палас“. Той се отличава с умело пропорцинираната интегрираност на обемите от различните функции, ажурния „дантелен“ парапет и своята уникална визия, напомняща флорален обект. Обтекаемите форми, умелите пробиви и многобройните открити стълби, слизащи до самия морски бряг, интегрират сградата в контекста, а контекстът прониква в нея пълноценно.

От направения обзор можем да твърдим, че за много кратък период в КК „Дружба“ са реализирани почивните станции и хотели с индивидуална визия, обогатяваща се функционална концепция, в хармонична връзка с природната среда. Едновременно са построени сгради с революционни за времето си конструктивно-технологични решения и такива, които интерпретират традиционната българска архитектура и морската тематика чрез локален прочит на постулатите на модернизма, брутализма и метаболизма.

3.2. Курортен комплекс „Златни пясъци“

Курортът е разположен по продължение на плаж Узун кум (Дългия пясък, дълъг 2 000 m, широк между 80 и 100 m) заради уникалните природни дадености – фин пясък, широк залив, лонгозни гори на стръмен терен. Първи обръщат внимание на местността и това, че тя е подходяща за курортна дейност, братя Шкорпил. С Указ на Народното събрание държавата отписва от общинската собственост 180 da пясъчна ивица и ги предоставя на Варненското археологическо дружество, ръководено от Шкорпил да ги стопанисва, култивира и изгради парк и морски комплекс. За целта дружеството създава комитет от агроном и инженер, които да изготвят концепция (1931). През 1924 г. Карел Шкорпил описва пясъка на плажа Узун кум като „златен“, с което дава името на бъдещия курорт.

Същинският старт на КК „Златни пясъци“ настъпва на 01.12.1955 г. с Министерско постановление и с одобряването на градоустройствен план на Варна и крайбрежието ѝ от Траката до Златни пясъци през 1956 г. Конкурсът за проекта, по който да се реализира бъдещият курорт, е спечелен от колектив с **ръководител арх. Георги Ганев и екип: арх. Рачо Стоянов, арх. Дориан Морозов, арх. Милко Матеев** [5].

По първоначалните планове се предвижда построяването на 17 хотела с общо 2 000 легла, дървени хижи с 1000 легла, ресторант, казино. Първата копка е направена на 11.08.1956 г. на мястото на хотел „Сердика“ (днес „Лилия“). През 1957 г. е открит първият хотел – „Родина“ (днес „Обзор“).

През **първия строителен етап** (1957 – 1958 г.) са построени 11 хотела и 4 ресторанта. Първите хотели са разположени успоредно на морето, до самата плажна ивица, в тясната гранична зона между пясъците и стръмния пресечен терен, покрит с гъста

лонгозна гора. Сградите са нискоетажни (до 4 етажа) в повечето случаи с хоризонтален растер, подчертан от парапетите. По-късно фасадите на част от сградите ще преминат в ортогонално членение заради плътните, вертикални стенички между дълбоките лоджии. Нито един от тези малки хотели днес не съществува в своя автентичен вид. Всички хотели на първа линия бяха „погълнати“ още при първата строителна инвазия по Българското Черноморие 2003 – 2009 г. Хотелите „Акация“ и „Гладиола“ са обединени, надстроени и неудачно боядисани в брик и така не е останало и помен от ведрата, лека архитектура на първообразите.

През 1962 г. общият брой на леглата в КК „Златни пясъци“ е 2 000 броя. Поради интензивните процеси в реализацията и на другите два големи курортни комплекса „Дружба“ и „Слънчев бряг“ е утвърден Регионален план за крайбрежието от колектив с ръководител Георги Атанасов (Институт по териториално планиране).

През всеки строителен период, съответстващ на една календарна година до 1975 г., когато приключа реализацията на КК „Златни пясъци“, се строи с голяма интензивност. Разликата е в това, че броят на построените обекти е почти два пъти по-малък, но техният капацитет е три-четири пъти по-голям. Това уплътняване на територията става възможно благодарение на по-мащабните хотели. Едните заемат по-голяма площ и са сложен ансамбъл от няколко обема („Преслав“ – подобно на манастирски двор, „Плиска“ и „Велико Търново“ – стъпаловидно следващи терена: „Гларус“, „Мимоза“, „Екселсиор“ – с характерно трионообразно наддаване на терасите или целите хотелски стаи и др.).

Фиг. 2. КК „Златни пясъци“ (от ляво на дясно) – хотелите „Родина“, „Мимоза“, „Велико Търново“ („Архитектура на нашите черноморски курорти“/Техника, 1971)

Фиг. 3. КК „Златни пясъци“ (от ляво на дясно) – хотелите „Шипка“, „Москва“, „Интернационал“, „Астория“ (архивни снимки от „Архитектура на нашите черноморски курорти“/Техника, 1971)

Другите хотели с по-голям капацитет са високи, кулообразни сгради, построени след 1960 г. и дисперсно разположени в комплекса („Интернационал“, „Шипка“, „Москва“, „Астория“, „Метропол“, „Царевец“, „Трапезица“, „Варшава“, „Берлин“).

В периода 1956 – 1961 г. са построени 29 хотела и 10 ресторанта, през 1962 – 1965 г. – 18 хотела и 10 ресторанта, или общо за тези девет години – 47 хотела и 20 ресторанта. През следващите девет години (1966 – 1975) хотелите са 17, което е почти 1/3 от предшестващия период, а ресторантите са едва три.

Можем да заключим, че макар привидната повторяемост в архитектурната концепция да е унифицирала обемно-пространственото решение на хотелите на КК „Златни пясъци“, което справедливо е отбелязано многократно в архитектурната критика, безспорен факт са няколко обособени, различни модела, както и безспорните индивидуални екстериорни решения на хотели като „Шипка“ и „Интернационал“ (незапазени в автентичния си вид днес), „Плиска“ и „Преслав“ (запазени в автентичния си вид), „Астория“ и „Метропол“ (сполучливо реконструирани).

Отличителна черта на цялостната концепция на КК „Златни пясъци“ е, че за разлика от курортите „Слънчев бряг“ и „Албена“ хотелите не са групирани. От тяхната ротация и комбинаторика се е получил пъстър пъзел от сгради, живописно накацал по стръмните склонове, сред лонгозните гори, между меандрите на основните комуникационни артерии. Основните комуникации подобно на меандър следват гънките на терена, а композиционните оси ги пресичат ортогонално, следвайки посоката изток-запад.

3.3. Курортен комплекс „Чайка“

Фиг. 4. КК „Златни пясъци“ (от ляво на дясно) – Международен дом на журналиста (снимка Мария Давчева 2022), Спорт палас, АОНСУ (днес ВСУ „Черноризец Храбър“), първите почивни станции (архивни снимки от „Варна. Архитектура и строителство“/Фил, 2020)

Комплекс „Чайка“ е разположен между курортите „Дружба“ и „Златни пясъци“ и се изгражда успоредно с тях. Инициран е от профсъюзите с цел построяване на ведомствени почивни бази за институции от цялата страна. Независимо, че 8 почивни

станции са построени още през 30-те години в „Дружба“ и още толкова в „Златни пясъци“, целта на КК „Чайка“ е да се предостави база за летен отдих на трудещите се българи (както вече бе изяснено големите морски курорти са предназначени почти изцяло за международен туризъм и отдих). Многобройните почивни станции са разположени пейзажно върху стръмния терен, който слиза до плажовете „Кабакум“ (Мекия пясък), „Армутлъкум“ (Крушев пясък) и „Баба Алино“ [6].

Метаморфозите на архитектурния образ и функционалните схеми са аналогични с всички разгледани до момента курорти. Първите обекти са по-едри, в неокласическа трактовка на фасадите. Следващите обекти са разнообразни вариации на решения с по-олекотена визия, често реализирана с модернистични подходи, използва се редуването на лентовидни остъклявания и плътни части, дълбоки хлътвания в партер, естествено проникване на природата в сградата, откровена изява на конструкцията на сградата, ортогонални растери, малко на брой материали.

3.3.1. Хотелски комплекс „Странджа“ (днес част от веригата КООП), „Спорт палас“ и Международният дом на журналиста са били трите най-луксозни почивни станции в КК „Чайка“. Първите две са разположени по стръмния залесен склон в по-високата част на курортния комплекс, сравнително отдалечени от морския бряг, но със спираща дъха гледка. Хотел „Странджа“ се състои от пейзажно разположени три триетажни хотелски сгради, централно обслужващо ядро-рецепция и ресторант, решен на няколко нива закрити зали и открити тераси. Целият хотелски комплекс е разположен на тераси, естествено следващи наклона на терена. Запазена е автентичността в цялост и в детайлите (каменните подпорни стени, чешми, перголи, арки) независимо от допълнително интегрираните.

3.3.2. Хотелски комплекс „Спорт палас“ е разположен на плато високо над плажната ивица. Съобразно функцията (открити и закрити пространства за спорт и отдих) е решен в прости, ортогонално разположени обеми с ритмичен фасаден растер, без орнаменти. Откровеното отражение на функциите върху архитектурното решение, макар и достигнали своеобразен аскетизъм, са добър пример за пълноценно съществуване на един комплекс в неговия автентичен замисъл.

3.3.3. Международният дом на журналистите се състои от една висока сграда и една четириетажна, без изявена връзка помежду им. Сградите са потънали в зеленината на прилежащия парк и ботаническата градина, стигащи до самия плаж Кабакум. Ниското тяло е с характерната за периода изчистена, ортогонална фасада с хлътване на последния и приземния етаж. Високата сграда е строена на два етапа и е имала иновативна визия, отличаваща я до днес. Десетте хотелски етажа са отделени в рамкиран обем, над който е разположен силно хлътнал подпокривен етаж с ажурна козирка по цялата си периферия. Фасадата към морето е богато остъклена. Противоположната фасада, макар да е лицето от страната на подхода към комплекса, е глуха, но умело решена в жалузи и каменна облицовка с геометрична пластична трактовка. Хотелският обем стъпва върху двуетажен остъклен обем с обслужващи площи, чиито конзолни участъци са подпрени от две овални, запомнящи се „М“-образни колони. Сградата е в своя автентичен вид, но за съжаление отдавна е изоставена и днес е в окаяно състояние. Ниската сграда е пригодена за обитаване, но далеч не съответства на съвременните изисквания за отдих. Международният дом на журналиста днес е пример за безотговорно пропилени възможности на антропогенни и природни дадености.

КК „Чайка“ е интензивно застрояван през всички години от своето създаване до момента. Освен многобройните почивни станции е доуплътняван с по-малки ведомствени сгради и различни по обем и визия частни вили. Всичко това е претоварило

комуникационната мрежа, пренаселило е мястото, унищожило е уникалните природни дадености, а неконтролираното разнообразие от сгради, стилове и материали е създало нехармонична материална среда.

3.4. Курортен комплекс „Слънчев бряг“

Цялостната концепция и по-важните сгради в КК „Слънчев бряг“ (1960 г.) са направени от екип с **ръководител арх. Никола Николов, арх. Лилян Стойнова, инж. Люция Люцканова, Нели Йорданова**. Първите хотели са нискоетажни, пейзажно разположени сред новозасадените гори и пясъчните дюни. И за хотелските, и за обслужващите сгради са използвани прости и ясни растери, изявени тънки стоманобетонни конструкции, уникални за всеки обект ажурни декоративни пана и елементи от метал и дърво. До виртуозна визия достигат интересните решения на козирките, покритията, арките, парапетите, декоративните решетки и други емблематични елементи за всеки от обектите (Казино (арх. Никола Николов); ресторантите – „Орфей“ (арх. Мария Милева), „Нептун“ (арх. Иван Касъров); хотелите – „Чинар“, „Мак“ и „Венера“ (арх. Дамян Дамянов), „Жерави“ (арх. Лоти Дамянова), „Тинтява“ и „Орион“ (арх. Лили Стайнова), „Явор“, „Акация“ и „ Астория“ (арх. Теофан Никифоров), „Чайка“ (арх. Кунка Цакова), „Бор“ и „Нарцис“ (арх. Стефка Василева), „Зорница“ и „Калина“ (арх. Никола Николов), „Корал“ и „Бисер“ (арх. Димитър Салабашев)).

Фиг. 5. КК „Слънчев бряг“ (от ляво на дясно) – хотел „Зорница“ и „Тинтява“ (архив Анета Каменова Булант)

Фиг. 6. КК „Слънчев бряг“ (от ляво на дясно) – хотел „Кубан“, „Европа“, „Искър II“, „Бургас“ (снимки Мария Давчева 2020)

За КК „Слънчев бряг“ първият висок хотел е „Глобус“ (1958 г., арх. Никола Николов), последван от „Европа“ (1964 г., арх. Никола Николов), „Бургас“ (1965 г., арх. Александър Овчаров) и през третия строителен етап хотелите: „Кубан“ (1968 г., арх. Димитър Салабашев), „Искър II“ (1970 г., арх. Иван Касъров). Поставянето им като акценти в композиционното решение на комплекса е една от основните причини тяхното екстериорно третиране да е обект на специални, уникални и запомнящи се решения.

С увеличаването на строителството в този период се правят и първите опити за индустриализацията му. В периода 1964 – 1965 г. в КК „Слънчев бряг“ с панели са построени три хотела с по 300 стаи: „Балкан“, „Байкал“, „Балатон“ (арх. Николай Ненов и колектив от ИТИС).

Друга отличителна черта на КК „Слънчев бряг“ са високо издържаните интерпретации на национал романтизма в съчетание с видим бетон в стил брутализъм (ресторант „Магура“, Бар „Ориент“, хотелите „Континентал“, „Карлово“, „ Калофер“ и комплексите „Созопол – Несебър“ (арх. Никола Николов) и „Черно море“ (арх. Стефка Георгиева)) [7].

Фиг. 7. КК „Слънчев бряг“ (от ляво на дясно) – ресторанти „Магура“ и „Ханска шатра“ (снимки Мария Давчева 2020),
Бар вариете, Казино „Слънчев бряг“, ресторант „Дюни“ (архив Владислав Николов)

Фиг. 8. КК „Слънчев бряг“ (от ляво на дясно) – хотелски комплекс „Поморие“ и хотелска група „Черно море“ , състоящ се от хотелите „Сирена“, „Нимфа“, „Русалка“, „Амфибия“, „Актиния“, „Делфин“, „Фрегата“, „Морска звезда“ (снимка Мария Давчеа 2022)

Може да се твърди, че разнообразието в естетически, конструктивни и технологични решения при различните обекти в този курорт създават една от най-богатите палитри в българската архитектура. Отношението към локалната българска архитектура и историческото ни минало чрез иновативни за времето технологии и материали са изведени до съвършени образи, уникална визия и устойчиви модели, актуални и днес, съизмерими със световните примери.

3.5. Курортен комплекс „Албена“

КК „Албена“ е най-младият български морски курорт. Той стартира своята реализация през 1971 г. В неговия архитектурен образ освен рефлексия на натрупания вече български опит в проектирането и реализацията на хотелски комплекси се отличава иновативен подход за **изграждане на цял комплекс с унифицирани, модулни и сглобяеми структури**. Благодатните природни дадености – хоризонтален целодневно ослънчен терен, умерени въздушни течения, широка плажна ивица и професионално свършената работа на екипа проектанти **с ръководител арх. Николай Ненов** са факторите, довели не само до успешен край една интересна задача, а и гаранция за вече доказана устойчивост на модела във времето.

Фиг. 9. КК „Албена“ (от ляво на дясно) – хотел „Добруджа“ и „Нона“ (снимка Мария Давчеа 2022)

Архитектурният екип, освен цялостното градоустройствено решение, очертава силует, с който предварително поставя само една висока пунктова сграда (хотел „Добруджа“, 1970 – 1984, арх. Николай Ненов), а останалата част от комплекса решава с нискоетажни хотели, подредени пейзажно в групи. Основният модул в изграждането на обемнопространствената структура на комплекса е мащабът на хотелската стая и удачно приложената **кратност на 60 cm**. Приетите за водещи **размери на стаята 3 m ширина и 4,20 m дълбочина** е в основата на приложената конструктивно-строителна схема – **едропанелна с напречни носещи стени, също кратни на 60 cm**. Общият брой на типоразмерите на готовите елементи е 50. С нареждането на модулите на стаите не само под 90, а и под 45 градуса спрямо коридора, се достига до нови за времето динамично раздвижени структури, напомнящи коралов риф [8].

Стъпаловидното решение на сградите е най-често прилаганото формообразуване, което се превръща в запазен знак на КК „Албена“. Самият комплекс, както и повечето от сградите, носят име на героини от разказите на Йордан Йовков (Албена, Ралица, Гергана, Боряна). Неочаквано за модулно и унифицирано производство в строителните системи този комплекс придобива индивидуална, характерна и запомняща се визия като цяло и

всеки обект по отделно в резултат на своите видими рефлексии от приказни герои, морската и природната среда [9].

Първият и единствен общ градоустройствен план е разработен от същия екип през 1966 г. В периода 1968 – 1975 г. са построени 90 % от хотелите, през втория период (1974 – 1978) е реализиран с монолитна конструкция ключовият за комплекса обект хотел „Добруджа“ (един от малкото обекти в комплекса, който не е изпълнен чрез сглобяемо строителство), а през третия период след 1979 г. се извършват само реконструкции и модернизации.

Строителството започва от най-северните крайбрежни територии, предвидени за КК „Албена“. През 1968 – 1969 г. са построени хотелите „Калиакра“, „Камелия“, „Калиопа“, „Дружба“ и хотел-ресторантите „Доростор“, „Славянски“, „Добротица“. От 1970 г. са съответно хотелите „Балчик“, „Варшава“, „Кардам“, „Прага“ и тези с ресторант „Орлов“, „Братислава“, „Тервел“. През 1971 г. в експлоатация са пуснати „Днепър“, „Аврора“, „Звезда“, „Кировград“, „Лайпциг“, „Орхидея“, „Шабла“ и „Компас“, през 1972 г. – „Киев“ и „Вихрен“, през 1973 г. – „Мура“, „Славуна“ и хотел-ресторант „Гергана“.

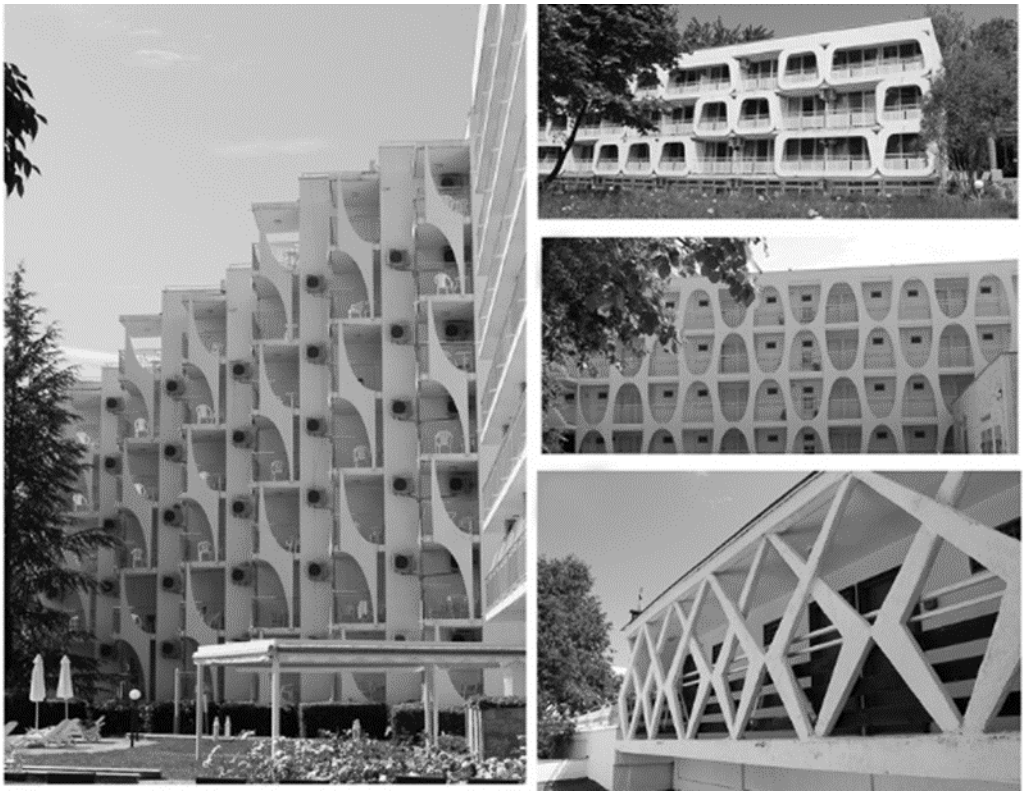

Фиг. 10. КК „Албена“ декоративни фасадни пана (снимка Мария Давчеа 2022)

Първият строителен етап приключва до 1975 г. с изграждането на хотел „Ралица“ и хотел-ресторантите „Боряна“, „Елица“ и „Нона“.

Доведени до виртуозна уникалност, декоративните бетонни пана и елементи, използвани в хотелите в КК „Албена“ се превръщат в отличителен белег на архитектурата от периода и символ на мястото [10]. Умелата комбинаторика от бетонни елементи с пластично лице от стилизирани геометрични релефи придават индивидуалност и

завършеност на архитектурния образ. Обикновено лицето на хотелите е богато остъклено и стъпаловидно решено откъм морето. От противоположната страна са разположени открити галерии или стопанско-технически помещения, умело прикрити от ажурни бетонни пана. Вариациите на тези пана отговарят на броя на хотелите в комплекса, но ако трябва да илюстрираме индивидуалността, произлизаща от различните пластични бетонни фасадни елементи, това са: хотелите „Добротица“ (арх. Николай Ненов, арх. Райна Шопова), „Доростор“ (арх. Николай Ненов, арх. Тодорка Попова), „Калиопа“ (арх. Николай Ненов, арх. Мария Саваджиева), първа хотелска група (арх. Николай Ненов, арх. Тодорка Попова, арх. Димитрина Василева) и (арх. Николай Ненов, арх. Райна Шопова), трета хотелска група (арх. Николай Ненов, арх. Косто Костов).

КК „Албена“ е пример едновременно за иновативна и уникална за времето си архитектура, запазила до днес своите най-важни характеристики и автентичност, развивайки се според съвременните нужди на туризма.

4. Строителни етапи

В **първия строителен етап** (от средата на 50-те до началото на 60-те години) **хотелите са малки, нискоетажни сгради** (10 – 20 стаи, разположени на 2 – 4 етажа), **бунгала и общи за целия комплекс обслужващи ядра** (хранене, отдих, спорт, развлечения и др.), които са пейзажно разположени и хармонично интегрирани в прилежащата природна среда. Архитектурният образ е семпъл, обемите не са едри, функционалната схема е най-често двустранно застроен коридор (почти всички хотели в курортите „Дружба“ и „Златни пясъци“) и по-рядко галериен тип с хотелски стаи, разположени само от едната страна на обслужващата хоризонтална ос. Галерийният тип хотели са характерни за по-късните периоди, когато усложняването на концепциите на макро- и микрониво водят до реализирането на по-мащабни структури, като хотели с по 200 – 300 стаи. Така са решени повечето хотели в КК „Албена“ и големите хотелски групи в КК „Слънчев бряг“ („Континентал“, „Созопол – Несебър“). Конструктивните оси на първите хотелски сгради са най-често 2,70 – 2,80 m. Тенденцията с увеличаването на конструктивната ос и сдвояването им ще започне още в следващия период, като през седемдесетте години, когато реално приключва построяването на морските ни курортни комплекси, ще претърпи и други експериментални вариации.

През **втория период** (1960 – 1968) **комплексите се разрастват, обогатяват се както архитектурният образ и функционалните схеми, така и градоустройствените концепции, увеличават се конструктивните оси, дефиниращи хотелската стая, и се появяват високите хотели.** Една част от пунктовите сгради са с двустранно застрояване на коридора, друга с вертикалната комуникация, оформяща едно компактно ядро, около което се разполагат четиристранно хотелските единици. Най-често обемно-пространственото решение се състои от високо тяло, в което са разположени хотелските единици и ниско, широкоплощно тяло с основните обслужващи зони. Неоспорим е фактът, че високите хотели (не само морските) са плод на уникални архитектурно-естетически и конструктивни решения. Това ги превръща не само в сгради – символи на времето и мястото, а и във вдъхновяващи примери, от които черпим идеи и днес. Високите хотели най-често са и основни композиционни елементи в градоустройственото решение. Важен феномен от самото възникване на високите хотели е интегрирането на нови, различни от тези до момента функции, което разширява и повишава стандарта на обслужване, жизнеността на съответния курортен комплекс. Някои от високите хотели чрез конгресен, медицински и развлекателен туризъм успяват да си осигурят целогодишна активна дейност.

През **третия период** от реализирането на морските ни курортни комплекси (1968 – 1970), освен тяхното териториално разрастване, се засилва тенденцията за изпълнението на хотели **с по-голям капацитет** (200 – 300 и повече стаи). Това става възможно с увеличаване на броя на високите хотели с по 14 – 20 етажа (хотелите „Кубан“ и „Искър II“ в КК „Слънчев бряг“ и „Шипка“, „Интернационал“ в КК „Златни пясъци“) и на ансамбловите групи от сгради (хотелска група „Черно море“ и „Поморие“ в КК „Слънчев бряг“, хотелски комплекс „Преслав“ и трите терасовидни хотела „Плиска“, „Велико Търново“ и „Гданск“ в КК „Златни пясъци“). Докато в курортите „Слънчев бряг“ и „Златни пясъци“ експериментите са свързани предимно с екстериорната трактовка и с ротиране на хотелската единица спрямо основните хоризонтални и вертикални комуникации на сградата, то цялостното решение на КК „Албена“ е в резултат на изведена до успешен край модулна комбинаторика, стъпваща на закономерностите на индустриалното строителство.

5. Отличителни характеристики на българските черноморски курортни комплекси

Градоустройственото и архитектурното развитие на българските морски курорти минава през своя уникална метаморфоза. Стартира със сполучливо съчетаване на лаконични форми, характерни за късния модернизъм с традиционни за националната българска архитектура [11], едновременно с живописно и умело интегриране в прилежащата среда. Гръбнакът на всеки от курортите е дефиниран от основните комуникационни артерии и ключовите сгради. Във всеки комплекс са обособени зони с локален център, които едновременно спомагат за по-добрата жизненост, обслужване и поетапна реализация за цялостната градоустройствена идея [12]. В КК „Слънчев бряг“ това са обслужващите ядра и пунктовите сгради, които се явяват функционална и композиционна ос на съответната зона. В КК „Златни пясъци“, макар сградите да са дисперсно разположени по амфитеатралния залесен терен, също са организирани в локални зони с обслужващо ядро. За да бъде постигнат спокойният силует на КК „Албена“, е заложено на ниско и терасовидно застрояване без високи сгради. Хотелите са ротирани един спрямо друг и организирани в малки групи, подобно на коралови рифове, което създава естествена връзка със средата. Хотел „Добруджа“ е единствената висока сграда в комплекса. Ситуирана е на входа на комплекса и едновременно е негов запазен знак и композиционен център. Формообразуването на сградата също е подчинено на общата за комплекса архитектурна концепция за затихваща към периферията височина.

Равнинният терен и етапната реализация логично подвеждат градоустройственото решение на курортите „Слънчев бряг“ и „Албена“ в полицентрична мрежа, съставена от микрорайони. Всеки от тях се състои от група хотели около локален център (ресторанти, спорт, парк, забавления и др. обслужващи функции). При стръмните склонове на „Златни пясъци“ това е неприложимо и по тази причина хотелите не са групирани, а са пейзажно накацали по стръмния склон между меандрите на основната комуникация.

Разлика между трите комплекса е използването и композиционният смисъл на високите хотели. В КК „Слънчев бряг“ пунктовите сгради са композиционен център на всеки микрорайон. КК „Албена“ също е решена на микрорайони, но е избрано да има само един акцент във височина и това е хотел „Добруджа“. В КК „Златни пясъци“ високите хотели са многобройни и дисперсно разпръснати в цялата му територия, но както вече стана ясно, не са центрове на райони.

С увеличаването на строителството в този период се правят и първите опити за индустриализацията му. В периода 1964 – 1965 г. в КК „Слънчев бряг“ с панели са построени три хотела с по 300 стаи: „Балкан“, „Байкал“, „Балатон“ (арх. Николай Ненов и колектив от ИТИС). Именно екипът на арх. Николай Ненов с принципите на едропанелното строителство ще реализира целия КК „Албена“.

Отличителна черта на КК „Слънчев бряг“ е прилагането на видим бетон в стил брутализъм, и то в интерпретации на възрожденска архитектура и природни форми.

6. Добрите реконструкции от последните години

Българските черноморски курортни комплекси в своята цялост и техните ключови хотели са богато наследство, което в настоящия момент не управляваме разумно и пълноценно. Не по-малко важен е въпросът какво ще предадем на бъдещите поколения от това, което ние сме наследили.

Както бе изяснено от самото начало на настоящото изследване, обновителните процеси в туризма са част от динамиката на нашето съвремие. Недотам успешните реконструкции на хотели от нашите черноморски курорти, стартирали през 2003 г. едновременно са унищожили важен културно-исторически слой и са натоварили конкретната среда с трудно решими градоустройствени, комуникационни и естетически проблеми. Макар все още да липсва цялостна държавна политика за развитие на Българското Черноморие, няколко добри реконструкции от последните пет години дефинираха рамка, която очертава подходящ фундамент за предстоящите обновителни процеси, независимо от мащаба им. Едва когато има ясни критерии за оценка на ценните, респективно важните да бъдат опазени, характеристики на един обект и законова уредба, която да ги регламентира, можем да сме сигурни, че ще оставим на бъдещите поколения това, което сме наследили, доразвито, надградено, жизнено, но с опазена идентичност и уникалност.

Част от добрите реконструкции до момента включват само козметични архитектурно-конструктивни намеси (цялостно обновени или изцяло нови са електро-, ВиК и ОВК системите), други са свързани със значително нарастване на обема, но запазили характерното звучене на екстериора или ценни елементи и материали от интериора. Именно запазената визия или умели препратки към първообраза са критерият, по който са подбрани т.нар. добри примери за обновяване на архитектурното наследство на туризма от втората половина на XX век. Тези примери нямат претенции за изчерпателност, но притежават безспорни качества, илюстриращи отговори на въпросите как можем да предадем наследство за бъдещето, опазвайки и осъвременявайки едновременно.

6.1. Реконструкции, изцяло запазили автентичната екстериорна, архитектурно-конструктивна визия на хотела, са „Плиска“, „Преслав“ в КК „Златни пясъци“; „Европа“, „Кубан“, „Балатон“, „Черно море“, „Поморие“ в КК „Слънчев бряг“; „Добруджа“ и повечето малки хотели в КК „Албена“. В известна степен това опазване е съхранило важен архитектурен субстрат, но неоспорим факт е че изброените хотели не могат да покрият съвременните изисквания за категоризация на туристически обект, което ги лишава от възможността за акумулиране на средства за тяхното осъвременяване сега и в бъдеще.

6.2. Реконструкции, при които не е запазена автентичната визия, но са направени добри препратки към първообраза, са хотелите „Астория“, „Грифит“, „Екселсиор“ и „Малина“ в КК „Златни пясъци“; „Созопол – Несебър“, „Бор“, „Лонгоза“, „Искър II“ в КК „Слънчев бряг“; групите крайбрежни хотели на КК „Албена“ – „Нона“, „Елица“, „Боряна“, „Гергана“ „Славуна“, „Доростор“ и др.

Обновяването на хотелите „Астория“ и „Грифит“ са от последната година и съответно тяхната визия е най-издържана и зряла. Касетираните оригинални фасади са приобщени към площта на хотелските стаи, а балконите са решени като елегантни Г и П-образни конзолни тераси. Използваните материали са съвременни (HPL, bond, стъкло, алуминий), но изцяло бялото решение на плътните части и ритмичният растер придава усещане за достоверност.

Фиг. 11. Част от добрите реконструкции – „Плиска“, „Астория“, „Малина“ (IBIS), „Метропол“ в КК „Златни пясъци“; „Европа“, „Созопол – Несебър“ в КК „Слънчев бряг“ (снимки Мария Давчева 2020, 2022)

При реконструкциите в КК „Албена“ преодоляването на конструктивните перипетии при увеличаването на площта на хотелските единици не се е отразило на екстериора. Част от ажурните парапети и прегради на хотелските тераси са сменени с не дотам сполучливи метални и стъклени пана, но за сметка на това са запазени почти всички декоративни бетонни пана (откъм откритите галерии, обслужващите зони). Запазена е и монохромността, дори белотата на хотелите, развита е парковата среда. Всички тези факти дават основание да бъде поставена висока оценка при всички реконструкции до момента както за отделните хотели, така и за целия КК „Албена“.

За съжаление в реконструкциите в КК „Слънчев бряг“ можем да намерим много малко добри примери. Една от причините е, че повечето обновявания на съществуващи хотели са протекли по време на масовите, стихийни процеси по приватизиране и разрастване на материалната база в периода 2000 – 2010 г. Разрушена е голяма част от малките хотели и на тяхно място са построени огромни сгради. Разрушени са и всички заведения за хранене и развлечения. Единствените останали обекти са ресторант „Магура“ и бар „Ориент“, които са в окаяно състояние. Около бар „Вариете“ е построен хотел, който реално го е погълнал. Друга причина за малкото добри примери при съвременните обновявания в КК „Слънчев бряг“ е липсата на опит в работата с видим бетон, който е използван като основно изказно средство при построяването на най-значимите хотели от близкото ни минало. Енергийната ефективност на сградите дори и за временно обитаване, каквито са хотелите, днес е приоритетна задача. Успешната реконструкция на хотел „България“ в Бургас е добър пример как това може да бъде реализирано, без да се наруши фасадата (запазени са изцяло паната/стените от видим бетон, дограмата и декоративните пана около тях са сменени, без да се променя визията им).

Фиг. 12. Пощенски марки с хотели от Българското Черноморие (източник интернет)

7. Заключение

Липсата на опит в планирането, проектирането и реализацията на мащабни хотелски структури през 50-те години на миналия век съвпада с липсата на опит в реконструкцията им днес. Новите изисквания тогава не само не са възпрепятствали процеса, а са предоставили неограничено поле за експерименти и колаборации между специалисти от различни области и държави. Водеща идея при сформирането на архитектурно-градоустройствената концепция на българските морски курорти е била правилното отчитане на даденостите на прилежащата околна среда и генериране на индивидуален, уникален образ. Процесът на строителството се третира като ярка метафора на процесите, на които е подвластно обществото. Ключовите обществени фигури са определяни като „строители“ [13], а заради високата публичност и представителност пред света проектирането и строителството на хотели и курорти е било щедро финансирано, но и под строг мониторинг. Възникването и развитието на градоустройствените и архитектурните концепции на българските черноморски комплекси е динамичен, еволюиращ и плодотворен процес. Наследството от този период е едновременно вдъхновяващо за професионалистите, култивиращо за социума, но и повече от всякога в риск от стихийното и безпланово застрояване през последните двадесет години. Познаването и приемането на архитектурата от близкото минало е въпрос на зрялост на обществото. Идеологическата обремененост на архитектурата от втората половина на XX век е основна причина, макар да е в реален риск тя да остава в периферията на социокултурните приоритети на нашето съвремие, което често води до загуба на архитектурен субстрат, на идентичност, и в крайна сметка на памет. Безспорните архитектурни шедьоври от разглеждания период в тяхната естествена цялост с прилежащата среда и в пълнокръвен синтез с пластичните изкуства са примери, съизмерими със световните. Това задължава в нашето съвремие да ги пазим, социализирайки ги, без да унищожаваме техните важни характеристики.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Spasova, J.* Novi teatralni horizonti. Balgarskiyat XX vek v izkustvata i kulturata, IIIzk, BAN, S.2019, s. 459-468, ISBN 978-954-8594-76-9.

2. *Pandzharova, V.* Razkaz za edin panelen grad. Arhitekturni obrazi. Bulgaria prez vtorata polovina na XX vek. Kontekst, 2022, s. 292 – 398, ISBN 978-619-92128-0-6.

3. *Kovachev, A.* Razvitie na morskia otdih v Bulgaria. Gradoustroystvo/funktsionalni zoni/2, Avangard prima, 2019, s. 141 – 147, ISBN 978-619-239-249-0.

4. *Stoilov, G., Sharliev, A.* Arhitekturata na nashite chernomorski kurorti. Varnensko kraybrezhie. Tehnika, 1971, izd. N4197.

5. *Petkov, N., Katsarski, G.* Izgrazhdaneto na kurortnia kompleks „Zlatni pyasatsi“, Varna. Arhitektura i stroitelstvo 1944–1990–2020, 2020, s. 46 – 47, ISBN 978-954-9741-38-4.

6. *Dimova-Aleksandrova, E.* Tipologia na apartamentnite sgradi za vremenno obitavane po balgarskoto chernomorsko kraybrezhie. Studio 17,5, 2020, s. 35 – 69, ISBN 978-619-91051-6-0.

7. *Tasheva, S., Davcheva, M.* Die locale Entwicklung des Brutalismus in Bulgarien, Stefka Georgieva – Architektin im staatlichen planungswesen in Bulgarien, Wien, 2017, pp. 79 – 91, ISBN 978-3-99014-190-8.

8. *Popova, T.* Elementi na sglobyaemoto stroitelstvo. //Arhitektura, 1971, 7, s. 12 – 18, ISSN 0324-1254.

9. *Rahnev, I.* Albena – prekrasna i vdahnovena tvorba na savremennata balgarska arhitektura. // Arhitektura, 1971, 1, s. 4 – 19, ISSN 0324-1254.

10. *Tasheva, S., Davceva, M.* The Brand: Sunny Beach and Albena, Bulgaria, Central Asian Journal of Art Studies N3/2016, Kaza, p. 94 – 104.

11. *Kirova-Delcheva, R.* Balgarskiyat modernizam v konteksta na istoricheska sreda. Arhitekturni obrazi. Bulgaria prez vtorata polovina na XX vek. Kontekst, 2022, s.148-194, ISBN 978-619-92128-0-6.

12. *Beloeva, V.* Planiran i izgrazhdane na kraymorskite kurortni kompleksi – gradoustroystveno razvitie. Arhitektura na sgradite i kompleksite za otdih. AI Marin Drinov, 1995, s. 48 – 85, ISBN 954-430-288-3.

13. *Tasheva, S.* Ideologia i arhitektura. Balgarskiyat XX vek v izkustvata i kulturata, IIIzk, BAN, 2019, s. 334 – 341, s. 336, ISBN 978-954-8594-76-9.

HERITAGE FOR THE FUTURE OR FUTURE FOR THE HERITAGE. THE RESORT COMPLEXES OF THE BULGARIAN BLACK SEA

M. Davcheva[1]

Keywords: *Bulgarian Black Sea resorts, contextuality, local identity, authentic substrate, preservation during renovation*

ABSTRACT

The long-term, planned recreation as a mass phenomenon emerged and developed in the beginning and more intensively in the middle of the 20th century. Continuity in the design and construction of resort buildings and complexes is lacking worldwide. Nevertheless, Bulgarian architects manage to create real masterpieces, distinguished by contextuality, interpretation of local identity and globality of the conception. The chance to receive this rich heritage is accompanied by our responsibility to preserve it today and for the future. The first renovation interventions in the Bulgarian resorts in the period 2003 – 2010 can be summarized as unsuccessful due to the overconstruction, the loss of identity and the lack of integrity in the urban planning and architectural solutions. On the other hand, in the reconstructions of several key sites from the Black Sea Coast, carried out in the last five years, the exact balance between aesthetics and function has been achieved, without destroying the authentic image. It can be stated that those good examples define the answers to the fundamental questions related to the future of our architectural heritage from the recent past.

[1] Maria Davcheva, Assoc. Prof. Dr. Arch., Union of Scientists in Bulgaria, e-mail: miodesign@abv.bg